

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De ontwikkeling van staten en andere machtssystemen: een hypothese

Wiersinga, Joris

Citation

Wiersinga, J. (1998). De ontwikkeling van staten en andere machtssystemen: een hypothese. *Leidschrift : Staten En Andere Machtssystemen*, 13(Februari), 103-114. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72650>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72650>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De ontwikkeling van staten en andere machtssystemen: een hypothese

Joris Wiersinga

Rijken, feodale systemen, onafhankelijke steden, de katholieke kerk, steden en statenbonden: de Europese geschiedenis heeft een grote verscheidenheid gekend aan structuren, die het beste als 'machtssystemen'¹ aangeduid kunnen worden. De diversiteit van deze machtssystemen is op zich al bijzonder interessant; nog interessanter is de bestudering van het ontstaan en het verdwijnen van deze instituties. Waar de vroegmoderne periode nog een breed scala aan machtsstructuren kent, is in het midden van de twintigste eeuw één structuur duidelijk dominant: de nationale staat. Hoe kan deze ontwikkeling worden begrepen? Het zou bijzonder interessant zijn de mechanismen op het spoor te komen, die aan deze ontwikkeling ten grondslag liggen. Wat definieert machtssystemen? Waardoor ontstaan ze, en onder invloed van welke factoren veranderen ze? Is de evolutie van deze systemen met de nationale staat tot een einde gekomen of zijn supra-nationale organisaties en multinationals moderne exponenten van eenzelfde proces?

Dit artikel is bedoeld als essay; hierin wil ik een nieuwe kijk bieden op de ontwikkeling van staten en andere machtssystemen in Europa. Het is daarbij mijn bedoeling, tentatief concepten te ontwikkelen die de huidige, zeer overvloedige data zouden kunnen structureren, en richting zouden kunnen geven aan verder onderzoek. Dit artikel is, kortom, hypothesevormend van aard.

Een kritische analyse van twee belangrijke theoretisch geladen werken over de geschiedenis van Europese machtssystemen vormt de basis van de hier gepresenteerde ideeën: Michael Manns *The sources of social power* en Tilly's *Coercion, Capital and European States, AD 990-1990*². In de nu volgende paragrafen zal ik de belangrijkste conclusies van deze twee boeken bespreken, kritisch analyseren en met elkaar vergelijken. In de daaropvolgende paragrafen probeer ik tot een synthese te komen van de historische, geografische en sociologische inzichten die in deze werken naar voren worden gebracht. In de laatste paragraaf ten slotte probeer ik uitzicht te bieden op methoden om de hier geopperde ideeën te toetsen.

Machtssystemen

Centraal staat, zoals gezegd, het ontstaan van staten en andere machtssystemen, kortom systemen die effectief in staat zijn interacties tussen mensen te reguleren. Wat is een 'machtssysteem' eigenlijk? Een geschikte definitie lijkt mij de volgende: een machtssysteem is een sociale structuur die interacties tussen mensen kan beïnvloeden. Deze definitie bevat twee belangrijke elementen. Ten eerste is een machtssysteem een *sociale* structuur, ze bestaat uit mensen en interacties tussen mensen. Dit is evident waar deze structuur weinig geïstitutionaliseerd is, maar zelfs de nationale staat, bij uitstek een vorm van geïstitutionaliseerde macht, bestaat uiteindelijk ook uit mensen en interacties. Natuurlijk zullen machtige individuen in het algemeen ook een functie vervullen binnen meerdere machtssystemen. In de praktijk zijn de verschillende systemen immers niet eenduidig van elkaar te onderscheiden.

In de tweede plaats is een machtssysteem niet zo maar een sociale structuur; zij kan invloed uitoefenen op andere groepen van mensen. Deze kwalificatie is op het eerste gezicht weinig problematisch. Toch lijkt het verstandig twee problemen nader toe te lichten. Het is van belang om zich te realiseren dat machtssystemen op zeer uiteenlopende manieren invloed uit kunnen oefenen op verschillende groepen. De invloed van de leden van de Franse regering op haar burgers is een geheel andere dan de invloed van diezelfde regering op Nederlandse burgers. Hier lopen ten minste twee machtssystemen in elkaar over: enerzijds heeft de Franse regering macht over haar onderdanen, anderzijds kan ze - gebruikmakend van deze macht - met behulp van haar onderdanen een vuist maken tegen buurlanden. Machtssystemen zijn amorfe structuren, die niet zonder meer af te bakenen zijn.

De invloed waarvan in het voorgaande sprake was, kan allerlei vormen aannemen. Mann definieert macht als 'the ability to pursue and attain goals through mastery of one's environment.'³ Een dergelijke omschrijving lijkt mij te beperkt, omdat alleen die vorm van invloed als 'macht' geldt waarbij een individu tegen zijn zin gedwongen kan worden bepaalde handelingen te verrichten. De meeste individuen worden relatief weinig gedwongen. Handelingen worden veeleer verricht op basis van een algemeen aanvaarde gezagsverhouding of uit een gevoel van morele verplichting jegens anderen. De sociale machinerie werkt alleen met gebruikmaking van 'pure' machtsmiddelen, maar vooral door informele invloed, stilzwijgende aanvaarding en het vrijwillig volgen van precedenten.⁴ Dwang vormt slechts een klein, hoewel niet onbelangrijk element in deze machinerie.

Waarop wordt dan invloed uitgeoefend? Op andere elementen van de samenleving, met andere woorden, op interacties tussen mensen. Iedere sociale structuur bestaat, zoals gezegd, uit mensen en interacties - het is uiteraard niet onmogelijk om macht te gebruiken teneinde bepaalde mensen 'uit te schakelen'. Dit is echter een ephemere vorm van machtsuitoefening, primair staat eigenlijk steeds de beïnvloeding van de interacties.

Michael Manns *Sources of social power*

Wanneer we uitgaan van een dergelijke, ruimere definitie van machtssystemen, is het op zijn plaats Manns werk onder de loep te nemen. Mann is geïnteresseerd in de 'sources of social powers'. Hij vraagt zich af op welke manieren bepaalde sociale instituties macht kunnen verkrijgen en behouden. Daarbij onderscheidt hij vier deelgebieden⁵:

- a. economische macht;
- b. militaire macht;
- c. ideologische, met name religieuze macht;
- d. politieke macht.

Deze vier deelgebieden lijken op het eerste gezicht eenduidig en complementair; het is echter de vraag in hoeverre ze op hetzelfde niveau staan. Zo is er veel voor te zeggen dat politieke macht eigenlijk steeds een afgeleide is van militaire macht. Waar zouden politici zijn, zonder een georganiseerd dwangapparaat (leger, politie) om hun beslissingen af te dwingen? Maar ook het omgekeerde kan gelden, omdat de politiek de legitimering geeft van het geweld dat een dwangapparaat kan toepassen. Overigens geldt ditzelfde argument misschien ook wel voor economische en ideologische macht. Iedere vorm van macht, anders dan de militaire, is alleen bruikbaar als degene over wie macht wordt uitgeoefend ermee instemt. Politieke, ideologische en economische macht vloeien in het algemeen voort uit de gewoonte het gezag van leidende instituties te aanvaarden. Natuurlijk kan een individu economisch machtige actoren niet zonder meer negeren; onder bepaalde omstandigheden kan een collectief dat echter wel. Superieure militaire macht is niet te negeren.

Maar als zo'n brede definitie van macht nodig is om de indeling van Mann te kunnen gebruiken, rijzen natuurlijk andere problemen. Waarom wordt juridische macht uitgesloten? Macht gebaseerd op verwantschapsstructuren?

Staat ideologische macht analytisch gezien wel op hetzelfde niveau als de andere drie 'sources'? Zou men ideologische macht moeten onderscheiden, bijvoorbeeld in religieuze macht en macht, gebaseerd op sociale status? Mann gebruikt 'ideologie' eigenlijk als synoniem voor 'religie'. Dit volgt logischerwijze uit zijn keuze om geïnstitutionaliseerde machtsstructuren te bestuderen. Het is moeilijk om gespecialiseerde ideologische structuren aan te wijzen buiten de religieuze sfeer.

Uiteindelijk is iedere indeling natuurlijk tot op zekere hoogte arbitrair. Als we Manns indeling voorlopig als bruikbaar accepteren en zijn betoog verder volgen, stuiten we op een tweede probleem. Zelfs Mann slaagt er niet in op overtuigende wijze het hier geschetste theoretisch kader in een breder verband te brengen. Het bezwaar van zijn theorie, zeker wanneer deze op Europa wordt toegepast, is dat ze lijdt aan overgeneralisatie.⁶ De grote chronologische en geografische diversiteit in de Europese ontwikkeling wordt door Mann simpelweg buiten beschouwing gelaten. Zijn theoretische systeem leent zich hier ook niet goed voor; dat is statisch en beschrijvend.

Toch heeft een dergelijk beschrijvend model grote waarde voor de geschiedschrijving. De vier deelgebieden die Mann onderscheidt, kunnen beschouwd worden als 'parameters', die gemeten moeten worden om een samenleving adequaat te kunnen beschrijven. Over veranderingen in die parameters merkt Mann op dat deze 'interstitial' zijn⁷. Hiermee bedoelt hij dat nieuwe structuren niet zozeer direct in de plaats treden van oude, maar dat ze 'tussen' de oude structuren ontstaan, en deze op den duur vervangen of aanvullen. Dit inzicht is heel belangrijk, maar wordt in Manns visie niet voldoende uitgewerkt.

Charles Tilly's Capital, coercion and European states

Richten we onze blik nu op het werk van Tilly, dan blijkt dat, volgens hem, oorlog de belangrijkste interactie is tussen staten en andere machtsystemen. Een systeem dat zich in een oorlog niet staande weet te houden, verdwijnt. Men moet dus primair kijken naar de strategieën die staten hanteerden om zich in een oorlog staande te houden. Tilly wijst erop dat niet iedere staat dezelfde mogelijkheden had, en dat bovendien het scala van te gebruiken strategieën sterk veranderde. In de vroeg-moderne tijd was oorlogsvoering zijns inziens met name een kwestie van belastingheffing. Staten konden dit op twee manieren doen. In gebieden met veel en geconcentreerd kapitaal was de meest

efficiënte manier om te onderhandelen met de bezitters van dit kapitaal. In gebieden waar zo'n concentratie niet voorhanden moest de staat-in-wording zijn toevlucht nemen tot dwang.⁸

Tilly wijst op enkele interessante verschillen tussen deze 'capital-intensive', 'coercion-intensive' en zogenaamde 'capitalized coercion' staten⁹, die een tussengelegen strategie speelden. Door de ontwikkeling van nationale legers, vanaf het einde van de achttiende eeuw, verloor de *capital-intensive* strategie, die steunde op huurlingenlegers, haar effectiviteit. De staten die een dergelijke strategie volgden, veranderden ingrijpend van karakter (zoals de Nederlanden) of verdwenen gewoonweg als zelfstandige eenheid (zoals Venetië en de Duitse steden). Tilly meent dat ook de *coercion-intensive* staten verdwenen; of dit het geval is, valt echter te betwijfelen.

Er kleven twee problemen aan Tilly's benadering. In de eerste plaats laat hij wel erg veel buiten beschouwing. Oorlog en economie, in die volgorde, zijn de allesbepalende motor van de staatkundige ontwikkeling. Religie, politiek, verwantschap, sociale structuur worden gewoonweg niet in de vergelijking opgenomen. Waar Mann zijn aandacht richt op verschillende, door-elkaar-heen-lopemde machtsstructuren, heeft Tilly vooral oog voor formeel gescheiden, elkaar beconcurrerende eenheden.

In de tweede plaats is Tilly's theorie op zijn minst 'kort door de bocht' in het leggen van de relatie tussen de 'motor' van oorlog en belasting, en de daaruit voortvloeiende politieke structuur. Dat het hier niet om een duidelijke één-op-één relatie gaat, spreekt voor zich. Het zou echter interessant zijn om in te gaan op de wijze waarop een staat zich aanpast aan veranderingen. Gaat het hierbij, zoals Mann meent, om *interstitial* ontwikkelingen? In hoeverre zijn de verschillende politieke systemen in staat zich snel en adequaat aan te passen? Zijn de belangrijke veranderingen te zien als revoluties of eerder als evoluties? En indien het om evolutie gaat, is deze dan echt geleidelijk of 'trapsgewijs'?¹⁰

De sterke en zwakke punten van Mann en Tilly overlappen elkaar gedeeltelijk, maar vullen elkaar ook op veel punten goed aan. Tilly is geïnteresseerd in geografische verschillen, maar heeft weinig oog voor niet militair-economische factoren. Mann daarentegen brengt een scherp onderscheid aan tussen verschillende facetten van de samenleving (de '*sources*' of *social power*), maar gaat weer minder in op historische en geografische ontwikkelingen. Tilly beschrijft welke veranderingen optreden in het Europese krachtenveld en probeert een heldere verklaring te vinden. Mann geeft een veel diepgravender theorie over

Joris Wiersinga

interstitial veranderingen, maar schiet enigszins tekort wanneer hij deze begint toe te passen. Het lijkt mij nuttig hun beider ideeën te incorporeren in een nieuw te vormen hypothese.

Interactie

In het voorgaande is betoogd, dat interacties tussen mensen de kern uitmaken van ieder sociaal systeem. Centraal in mijn hypothese staat dat de meest voorkomende interactie de structuur van het dominante machtssysteem bepaalt. Twee voorbeelden: in de Italiaanse steden bestond de belangrijkste interactie uit handel. Het dominante machtssysteem is dan economisch. Waar de belangrijkste interactie militair was, zoals in Rusland, ontstond een op militaire leest geschoeid machtssysteem.

Dit lijkt tot nog toe niet meer dan een samenvatting van de ideeën van Tilly, maar er is één belangrijk verschil: oorlog is niet langer per definitie de belangrijkste te bestuderen interactie. Het belang van deze vaststelling zal dadelijk blijken.

Interactiesterkte

Wat bepaalt het belang van interacties? Basisvoorwaarde voor iedere interactie is dat er contact moet zijn tussen twee (groepen van) mensen. Om zo'n contact te bewerkstelligen moet er een fysieke beweging van mensen, goederen of informatie plaatsvinden. Concreter gesteld: oorlog is onmogelijk zonder dat twee legers elkaar fysiek ontmoeten, handel is niet mogelijk zonder dat twee handelaren elkaar fysiek of via moderne communicatiemiddelen spreken, zonder dat handelswaar uiteindelijk fysiek wordt overgedragen, religie is niet mogelijk zonder fysiek bewegende missionarissen en priesters, enzovoorts.

Gebruik makend van dit inzicht lijkt het niet moeilijk meer de relatieve kracht van verschillende interacties voor een willekeurig gebied vast te stellen. Deze is in ieder geval evenredig met de transportsnelheid van de eenheden (legers, kooplieden, koopwaar, ideeën, etc.) die noodzakelijk zijn voor die interactie. Een voorbeeld: in het zestiende-eeuwse moerassige Holland is transport van goederen en personen relatief gemakkelijk, transport van legers daarentegen is moeilijk. In het geaccidenteerde Zwitserland is transport van zowel goederen, personen als legers erg moeilijk. In gebieden met uitgestrekte

vlakten, als Noord-Frankrijk en Polen, is transport van legers daarentegen veel gemakkelijker. Een en ander is natuurlijk afhankelijk van zwaarte en samenstelling van het leger, respectievelijk de te vervoeren economische goederen.

Vanzelfsprekend gaat deze redenering lang niet in alle gevallen op. Niet ieder gebied dat zich leent voor goederentransport wordt voor dat doel ook inderdaad gebruikt. Handelsroutes, productiecentra en afzetmarkten bleven tot nog toe volstrekt buiten beschouwing. In deze voorstelling van zaken is de werkelijkheid dus te sterk vereenvoudigd. Wanneer de *effectieve concentratie* van interactie-eenheden als maat dient in plaats van transportsnelheid, is dit probleem grotendeels opgelost. Deze effectieve concentratie moet worden gedefinieerd als: de gradiënt in concentraties van relevante eenheden, gecorrigeerd voor de afstand tussen de concentraties van die eenheden en de transportsnelheid van die eenheden. Of, in een formule - waarbij uiteraard allerlei wegingsfactoren zouden moeten worden meegenomen:

$$\text{effectieve concentratie} = \frac{\text{reële gradiënt} * \text{transportsnelheid}}{\text{afstand}}$$

Het probleem in deze formule zit hem in de interpretatie van 'gradiënt'. Het typerende aan vrijwel alle ter zake doende interacties is dat het gaat om concentratieverschillen: sterkere legers, méér goederen (van een bepaalde soort) of méér informatie dan de andere partij. Juist ongelijkheid van partners brengt interactie met zich mee. Het probleem zit in de vraag wie dan wel de partners zijn die gelijk of ongelijk moeten zijn. In de praktijk wordt dat voornamelijk bepaald door de afstand. Uiteraard zal deze interactie sterker zijn naarmate de betrokkenen dichter bij elkaar zijn. Deze afstand nu moet niet worden uitgedrukt in kilometers, maar in effectieve transportsnelheid. Die doet immers ter zake, de afstand in kilometers is een irrelevante maat.

Mijn stelling is dat een interactie belangrijker is naarmate de verschillen tussen partners groter zijn en de partners elkaar gemakkelijker kunnen bereiken. Vervolgens stel ik dat de belangrijkste interactie(s) in sterke mate de structuur van het lokaal functionerende machtssysteem bepalen. De grootte van het machtssysteem is mijns inziens eveneens gecorreleerd aan de reikwijdte van de dominante interactiestructuur.

Nu zijn noch de concentraties noch de snelheden in de praktijk goed te bepalen. Als handvat lijkt de gepresenteerde formule echter niet volstrekt onbruikbaar. Het is alleszins mogelijk de belangrijkste ontwikkelingen in de Europese geschiedenis te verklaren vanuit veranderingen in deze formule. Zo is Tilly's belangrijkste verklaring voor het verdwijnen van de *capital-intensive* staten in te passen door op te merken dat de eenheid van de interactie oorlog verandert: namelijk van huurlingen - in nationale legers. Deze verschuiving heeft een vrij abrupte verandering in de gradiënt tot gevolg: in de *capitalised coercion* gebieden immers neemt de concentratie militaire eenheden immers sterk toe. Dit betekent dat in beide gebieden het belang van militaire interactie groter wordt, iets wat inderdaad gebeurt. In de voormalige *capital-intensive* systemen is de verandering echter groter: relatief groeit de militaire interactie dáár het sterkst.

In deze benadering gaat vrijwel niets verloren van Tilly's inzichten, aangezien het mogelijk is zijn model in grote lijnen te herformuleren. Wel is het een en ander toe te voegen. Zo is te verklaren waarom bepaalde gebieden meer geneigd zijn tot *capital-intensive* wegen dan anderen. Het voorgestelde systeem is breder en kan ook toegepast worden op andere interacties dan oorlog. Dit systeem biedt bovenal betere mogelijkheden om historische processen te bestuderen. Het is nu immers mogelijk om economische, politieke, ideologische of nog andere factoren in de dominante interactiestructuur op te nemen.¹¹

Tabel 1: Manns *sources of social power* in termen van het model van effectieve concentraties

Veld	Interactie	Eenheid
Economisch	Markt	Goederen
Militair	Oorlog	Legers
Politiek	Bestuur, overleg	Informatie
Ideologisch	Sociaal (ritueel, overtuiging)	Personen

De historische componenten

De in de voorgaande paragraaf gepresenteerde analyse zou niet volledig zijn zonder de factor 'tijd'. Ieder systeem is na verloop van tijd onderhevig aan verandering. Tot nog toe is er geen enkel mechanisme ter sprake gekomen dat machtsstructuren laat veranderen. De machtsstructuur wordt bepaald door de dominante interactie, maar hoe?

Het eerste probleem is natuurlijk dat moeilijk is na te gaan welk type machtsstructuren bij welk type interactie past. Ik zou zeggen dat militaire en economische machtsstructuren in Tilly's boek ruimschoots aan de orde komen. Een onderzoek naar eigenschappen van politieke en andere machtsstructuren zou bijzonder interessant zijn, maar kan in het kader van dit artikel niet worden gerealiseerd.

Een tweede probleem is meer historisch en minder sociologisch van aard. Hoe reageert een bestaand systeem op veranderingen in de maatschappij? Of, in termen van mijn model: wat gebeurt er met het machtssysteem als de interacties veranderen?

Een geïstitutioniseerd machtssysteem bestaat uit een groep mensen met bepaalde, vastomlijnde interactiepatronen. Een dergelijke structuur heeft twee voordelen boven niet geformaliseerde structuren: zij is professioneler en stabiel. Deze eigenschappen volgen direct uit de formalisatie van de interacties: men weet wat te doen, en men blijft dit doen.

Deze formalisatie brengt echter ook nadelen met zich mee: men kan niet altijd even adequaat reageren op veranderingen. Hier zien we Michael Manns *interstitial* groei van machtssystemen: enerzijds geïstitutioniseerde oude structuren, die zich nog geruime tijd weten te handhaven door de kunstmatige stabiliteit van hun geformaliseerde bezigheden; veelal zullen zij proberen deze zo goed mogelijk toe te passen op nieuwe situaties. Daarnaast nieuwe, informele machtssystemen, aangepast aan de nieuwe effectieve concentratie van interacties. Na verloop van tijd worden deze nieuwe structuren geïncorporeerd in het oude, formele machtssysteem (bijvoorbeeld de Kerk die de bedelorden opneemt) of worden min of meer onafhankelijk geformaliseerd (bijvoorbeeld het ontstaan van steden).

Beide typen machtssysteem behoeven een zekere legitimatie. Vrijwel steeds zal een geïstitutioniseerde structuur zich gemakkelijker laten legitimeren dan een informele structuur. Hier dringt zich de interessante vraag op welke rol legitimatie speelt in het historisch proces. Er zijn diverse studies beschikbaar die wijzen op verschillende vormen van legitimatie in kunst,

filosofie en religie.¹² Deze uitingvormen zijn als het ware de 'taal' waarin een legitimatie moet worden verwoord. Géén van de bedoelde studies gaat echter in op de vraag wát in deze legitimatie-taal wél en niet gezegd kan worden. Legitimatie is natuurlijk méér dan een post-hoc goedpraten van bestaande structuren. Sommige structuren vallen niet of nauwelijks te legitimeren. Het zou bijzonder interessant zijn, een systematische studie te doen naar mislukte legitimatiepogingen. Een goede casus is Rudolf II van Habsburg. Deze uiteindelijk krankzinnig verklaarde vorst trachtte zich aan het Oostenrijkse hof te legitimeren als absoluut vorst naar Spaans model, hetgeen jammerlijk mislukte. Waarom lukte dit niet? Sprak hij de Oostenrijkse 'legitimatie-taal' niet? Of was de door hem gewenste positie in die taal niet uit te leggen?¹³

Wanneer verandert het dominante machtssysteem en hoe gebeurt dit? Op deze vraag kan ik vooralsnog geen antwoord geven. Het is inmiddels wel duidelijk dat deze structuur reageert op verschuivingen in de onderliggende interacties, dat deze reactie traag is door de institutionalisering van de machtsstructuur zelf. Dit leidt onvermijdelijk tot een proces waarbij nieuwe structuren ontstaan, om vervolgens op te gaan in de bestaande structuren of zelf dominant te worden. Welke structuren precies kunnen ontstaan hangt mede af van de (on)mogelijkheid een bepaalde structuur te legitimeren.

Slotbeschouwing

Op het hierboven gepresenteerde model valt natuurlijk wel het een en ander aan te merken. Ten eerste is het sterk de vraag of de door mij genoemde interacties wel de meest belangrijke elementen zijn die gereguleerd kunnen worden. Er valt nogal wat te zeggen voor de stelling dat iedere machtsstructuur primair dient om de status quo te handhaven; in deze visie is ieder machtssysteem er dus op gericht de sociale rust te bewaren.

De impliciete veronderstelling die aan dit essay ten grondslag ligt, is nu, dat iedere machtsstructuur in principe in staat is deze functie te vervullen, mits zij zichzelf kan legitimeren. Het ontwikkelen van een goed geolied juridisch systeem moet dan worden uitgelegd als het institutionaliseren van een bepaald machtssysteem, de status quo wordt stabiel. Het belang van deze 'peace-keeping' functie van machtsstructuren betekent natuurlijk dat zij logger zijn dan op basis van onze hypothese zou worden verwacht: een slecht politiek systeem is altijd nog beter dan een veranderend politiek systeem. We zouden politiek kunnen zien als een proces van communicatie. De dominante interactie

bepaalt *wie* er spreken: handelaren, militairen, beroepspolitici. De vorm van legitimatie is de taal, die bepaalt *hoe* de boodschap wordt gebracht. De boodschap zelf is tenslotte steeds dezelfde: verander zo min mogelijk.

Ten tweede zou men zich kunnen afvragen, of de dominante interactie inderdaad wel zo nauw samenhangt met de effectieve concentratie. Is deze relatie op enigerlei wijze hard te maken? Het is lastig relevante eenheden te identificeren, concentraties te meten en reële transportsnelheden te bepalen. Zelfs computermodellen, zoals die die bij de bestudering van de Maya-cultuur zijn gebruikt, bieden weinig uitkomst. De precieze definitie van 'dominante interactie' is immers nauwelijks te geven. Wanneer is oorlog dominanter dan handel?

Als 'maat' voor interactie overleeft de effectieve concentratie deze kritiek niet. Zij is te moeilijk kwantificeerbaar.¹⁴ Het is echter goed mogelijk, op een kwalitatieve manier in te gaan op de hierboven genoemde elementen. Uit de verdere analyse zal dan vanzelf blijken, of aan deze factoren inderdaad enige verklaringskracht kan worden toegedicht.

Ten slotte zou men de hier gepresenteerde ideeën op een meta-niveau kunnen bekritisieren. Is het überhaupt wel mogelijk om een theoretisch model, zoals dat hier is gepresenteerd, te toetsen aan de historische werkelijkheid? Leent de geschiedenis, wetenschap van dingen die zich nooit herhalen, zich wel voor zo'n exercitie?

Op deze vraag past slechts een volmondig ja.¹⁵ Het is evident dat geschiedenis nooit in fysische termen kan worden geschreven, aangezien de structuur van natuurkunde in essentie a-historisch is. Evolutiebiologie is evenals geschiedenis een historisch vak; ook in dit vakgebied gaat het er uiteindelijk om inzicht te krijgen in het verloop van historisch unieke gebeurtenissen, die niet door experimenten zijn te reproduceren. De afgelopen decennia heeft dit vakgebied een interessante theoretische ontwikkeling doorgemaakt, die zeker nog niet ten einde is.¹⁶ Het is te hopen dat geschiedenis zal volgen.

Noten:

1. Deze term, dit artikel en de ideeën die hier ter sprake zullen komen zijn ontstaan in het kader van het dieptecollege 'staten en andere machtssystemen' onder leiding van Prof. dr. W.P. Blockmans.
2. Volledige titels: M. Mann, *Sources of Social Power*, dl. 1 (Cambridge 1986); C. Tilly, *Coercion, Capital and European States, AD 990-1990* (Cambridge, Mass. en Oxford 1990).

3. Mann, *Sources of Social Power*, 6-10.
4. Men kan dit gemakkelijk nagaan door zich af te vragen hoe vaak 'dwang' impliciet of expliciet de motivatie voor zijn of haar handelingen vormt.
5. Mann, *Sources of Social Power*, 22 e.v.
6. Dit is evident in zijn hoofdstuk over de rol van het Christendom in Europa; deze is enerzijds zeer groot, anderzijds verdwijnt de kerk en het Christendom naar de achtergrond waar Mann de dynamiek van de politieke organisatie bespreekt.
7. Mann, *Sources of Social Power*, 15-19.
8. Tilly, *Coercion*, 16-20 en 32.
9. *Ibidem*, 16-20.
10. *Ibidem*, 20-28. Deze paragraaf gaat over 'state formation and transformation', maar Tilly gaat echter vrijwel alleen in op het proces van *state formation*. Transformatie wordt niet afzonderlijk behandeld, behalve de vrij abrupte transformatie die het gevolg is van het verliezen van een oorlog.
11. Tilly's poging zijn systeem toe te passen op de geschiedenis na 1870 is in dit opzicht een goed voorbeeld; oorlog is in de twintigste eeuw niet langer de belangrijkste interactie, waarmee staten concureren. Men kan immers 'de oorlog winnen, maar de vrede verliezen'.
12. Llobera, *The God of Modernity. The development of nationalism in Western Europe, 1000-1800* (Boulder 1994); B. Kempers, *Kunst, macht en mecenaat* (Amsterdam 1987).
13. Een interessante aanzet tot een dergelijke analyse is R.J. Evans, *Rudolf II and his world. A study in intellectual history, 1576-1612* (Oxford 1973). Helaas biedt Evans geen bondige conclusies, zodat zijn analyse erg beschrijvend blijft.
14. Desalniettemin zou het interessant zijn om in een kleine case-study, met als onderwerp bijvoorbeeld het verloop van een militair-economisch conflict, de rol van effectieve concentraties informatie, goederen en militaire slagkracht te bepalen.
15. Men leze voor een meer gedegen bespreking: P. Vries, *Verhaal en betoog, geschiedbeoefening tussen postmoderne vertelling en sociaal-wetenschappelijke analyse* (Leiden 1995) 393-415. Hierbij moet worden opgemerkt dat Vries 'natuurwetenschap' te sterk vereenzelvigd met theoretische fysica. Biologische modellen blijven in zijn werk goeddeels onbesproken.
16. M. Smith en Szathmary, *The major transitions in evolution* (Cambridge 1995), bieden een goede theoretische inleiding in de evolutiebiologie. De artikels van Gunther Wagner bevatten ook concepten die in de geschiedenis goed bruikbaar zouden zijn.